

Hagyományteremtő szándékkal indította útjára 2003 telén a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye „Az évszak műtárgya” kamarakiállítás-sorozatot. A sorozat fő célja, hogy rendszeres ritmusban a közönség elé tárja a Gyűjteményben folyó munka eredményeit: egy-egy újonnan megszerzett, illetve restaurált művet, vagy olyanokat, amelyekről új és bemutatásra érdemes tudományos eredmények születtek

„Similarity in a given detail need not argue for identity of function between different times, fabrics and cultures.”

(Sparkes–Talcott, *Black and Plain Pottery, The Athenian Agora* XII, 1970, 68., 58. jegyzet)

A Magyar Nemzeti Múzeumból 1955-ben ismeretlen eredetű agyagedény került a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményébe (1. kép), ahol az 56.71.A számot kapta. Magassága füllel 18,2 cm, a szájpereimig 17,4 cm; szájmérete 7,7, talpátmérete 10,35 cm. A széles, bikonikus test fönt rövid nyakban és kihajló szájpereimben, alul kónikus talpban végződik. Két, egymástól mintegy 100° távolságra levő füle kissé a szájpereim fölé emelkedik, a szájtól a test legszélesebb pontjához ér. Az edény anyaga sárgászöldes színű agyag (5YR 7/4), amelyet egyenetlenül felvitt sötétbarna festés fed teljes külső felületén és a száj belsejében is. A vállon két párhuzamos barázda fut körbe. Kis csorbulásoktól eltekintve lényegében ép, de a festés az egyik oldalán csaknem teljesen lekopott, és a többi részen is csak elmosódva maradt meg. Keletkezési idejét csak feltevésszerűen lehet a Kr. e. 6. század utolsó negyede és az 5. század vége közti időre tenni. Még bizonytalanabb a lokalizálása, de típusa alapján minden valószínűség szerint a „korinthusi” görög típus szicíliai változatának lehet tekinteni. A váza fő érdekességét azonban a két fül elhelyezése adja.

Kutatástörténet és elterjedés. Úgy tűnik, Beazley volt az első, aki felfigyelt arra, hogy a vázák egy csoportjáról van szó,

1. kép. „Kecskefülű” edény, Kr. e. 6-5. század (Budapest, Szépművészeti Múzeum, Mátyus László felvétele)

Kecskefülű edények (Rondó)

de nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget: a néhány felsorolt példányt a IX. típusú oinochoék egy alcsoportjának tekintette, nem térve ki sem funkciójukra, sem Itálián belüli készítési helyük kérdésére, és néhány korinthusi mellett csak egyetlen athéni példányukra, valamint Duris egyik kylixén látható ábrázolásukra utalt, de már ő is jelezte szicíliai és spinai leletek létezését.¹ Komolyabb figyelmet szentelt nekik nem sokkal később az athéni Agora leleteivel foglalkozva P. E. Corbett;² a hétköznapi étkezésnél használt kancsóknak tekintette őket, túl igényteleneknek ahhoz, hogy symposionokon szerepeljenek. A két fül elhelyezését azzal magyarázta, hogy megkönnyítették az edény átnyújtását az egymás mellett fekvőknek vagy ülőknek. A második fül alkalmazását önálló athéni ötletnek tartotta, de az eltérő formájú korinthusi sorozat kezdetét korábbra helyezte, és csak futólag említette, hogy Itáliában is akadt néhány példájuk. D. A. Amyx az Alkibiadés és társai herma-pörének kapcsán elkobzott és értékesített tárgyak feliratos jegyzékét elemezve kellő óvatossággal felvetette, hogy az athéni példányok neve formájuk alapján az egyik feliraton csonkán fennmaradt *myké* (gomba) lehetett, és a lagynos elődeinek tekintette őket.³

Az addig jóformán csak az athéni és korinthusi ásatások leletei alapján tárgyalt edények kutatásában fordulópontot jelentettek B. Neutschnak palinuroi ásatásaihoz fűzött megjegyzései.⁴ Egyrészt leírta a két alaptípusnak tekintett athéni és korinthusi példányok formai sajátosságait, másrészt először hívta fel a figyelmet a kettősfülű kancsók jelentős mennyiségű jelenlétére Itáliában, ezt a jelenlétet azonban Magna Graeciára, ott is elsősorban Palinuro környékére korlátozva. A múlt század ötvenes éveitől megjelent publikációkból, köztük főként a lipari ásatásokról készült első részletes beszámolókból azonban kitűnt,⁵ hogy jelentős mértékben elterjedtek voltak Szicíliaiban is, Lipari mellett elsősorban a sziget keleti és déli részén.⁶ Nem sokkal később G. Colonna jelezte felbuklásukat Itália közép- és észak-adriai partvidékén, amit azóta publikált leletek sora igazolt.⁷ Sparkes és Talcott az athéni Agora vázáinak alapvető feldolgozásában pontosan jellemezte és elkülönítette az athéni és szerintük időrendben egymást követő két korinthusi változatot,⁸ Amyx nyomán joggal mutatva rá arra, hogy a *myké* név – ha egyáltalán vázát jelöl – csak az athéni típusra alkalmazható (ennek ellenére a szakirodalomban máig gyakran használják egyéb, hasonló fül-elhelyezésű kancsó-változatok megnevezésére is). A funkciót illetően kizárták Neusch főzőedény-értelmezését,⁹ de óvatosan csak addig mentek el a találgatásban, hogy a kancsók inkább

folyadék, mint étel tárolására szolgáltak. A phókisi Medeónban talált példányok közlése kapcsán Ph. Bruneau boiótiai, éliesi és délosi leletekre utalva rámutatott, hogy görög földön Athénen és Korinthon kívül is viszonylag széles körben – bár távolról sem általánosan – ismertek voltak.¹⁰ Ezt közvetlenül megelőzően E. Langlotz nagyhatású könyvében az itáliai példányok „phókiai” eredetének ötletét vetette fel.¹¹ Ennek nyomán sokáig tartotta magát az a nézet, hogy ezt igazolják a Velia környékén mind nagyobb számban előkerült példányok,¹² amelyeknek készítése központját is Veliában keresték,¹³ legutóbb azonban Verena Gassner érvei meggyőzően cáfolták a Phókia-elméletet, és Velia feltételezett központi szerepét is kétségessé tették.¹⁴ Közben újabb ásatások közlése fényt vetett a „Doppelhenkelanne” népszerűségére Milétosban, bár egyelőre úgy tűnik, hogy készítésük ott később kezdődött, mint Korinthonban.¹⁵

A korinthusi példányok mintegy három és fél évszázados megszakítatlan sorozatának részletes tipológiai és kronológiai elemzése¹⁶ alapján nyilvánvaló, hogy Szicília műhelyei innen kapták a fő ösztönzést, ellenben a Fekete-tenger partvidékén, a mai Bulgáriában (Seuthopolis), Romániában (főleg Histria), valamint az észak-pontusi partvidék görög településein (Berezan, Olbia, Pantikapaion, Tiritake) előkerült darabok sem a korinthusi, sem a milétosi produkcióval nem mutatnak kapcsolatot, hanem szinte egyértelműen athéni import vagy ösztönzés dokumentumai.¹⁷ Magna Graeciában Lucania Tyrrhén-tengeri partvidékétől a Salentói félszigetig, másfelől az adriai oldal középső és északi részén feltárt leletek számos változatot mutatnak, és bár az athéni típustól távol állnak, a korinthusival szemben is több-kevesebb önállóságról tanúskodnak.¹⁸

A kancsó-típus elterjedésének áttekintése során végül, de nem utolsósorban említést érdemel etrusiai jelenlétének két példája: egy bronzedény a vulcii Isis-sír anyagával együtt került a British Museumba,¹⁹ egy másikat pedig, amelyet eddig nem méltattak figyelemre, egy késői chiusi terrakotta urnán plasztikusan megmintázott szolga-alak tart a kezében.²⁰ A két emlék mintegy keretbe foglalja a kettősfülű kancsók ókori életének általánosan elfogadott időtartamát a Kr. e. 6. századtól az 1. századig, ami egyúttal cáfolja a minduntalan felbukkanó feltevést, hogy a 3. századtól már jól dokumentált lagynos elődei voltak.

A kancsó-forma. Az említett kettősfülű kancsókat a két alap-típus különbsége ellenére vezérmotívumukon, a fülek elhelyezésén kívül is néhány jellemző vonásuk köti össze. Magasságuk általában 15–20 cm között van, űrtartalmuk két liter körül. Szájuk mindig kerek, nincs kiöntővé kiképezve. A legtöbb esetben festetlenek, ritkábban fekete festés fedi, vagy néhány fekete sáv, olykor rozetta vagy egyszerű növény minta díszíti külső felületüket; néhol a nyak bemártással van feketére festve. Figurális díszítés csak a palermói pún temetőből származó két példány vállán jelenik meg: az egyik sziluetten ábrázolt Athéna-fej, a másikon gyakorlatlan kézzel festett jelenet, alvó nimfához közelítő szatír alakjával.²¹ Általános tendencia a hellénisztikus kor felé a test megnyúlása és karcsúsodása, valamint a korábban általában kihajló száj plasztikus peremmel való keretezése.

Műhelyek. A változatok következetesen ismétlődő vonásai alapján meg lehet kísérelni néhány lokális műhely elkülönítését, amelyben a kétfülű edények készítése a preferált formák közé tartozott, de mindig figyelembe kell venni importált darabok és helyi utánzataik megkülönböztetésének nehézségeit az

egyszerű házi kerámiában.²² Fentebb már szó volt a lentoid testformájuk és a szájperec fölé magasodó fülek alapján jól felismerhető athéni példányokról, és a korinthusi műhelyek különösen gazdag, történeti változásai során végig kísérhető sorozatáról. Újabb azonban az a nézet is felmerült, hogy az Athénban szép számban előkerült korinthusi típusú példányok nem Korinthonban készültek, hanem közelebből még meg nem határozott műhelyben gyártott utánzatok.²³ Nyilvánvaló, hogy önálló műhely működött Milétosban, továbbá Itália Tyrrhén-tengeri oldalán, ha nem is Eleában, de valahol annak környékén. Az utóbbiban készült kancsókra néhány kivétellel jellemző a kerek test, attól éles szögben elváló, kissé tölcseres száj, a száj fölé magasodó fülek, a bemártással feketére festett nyak és a horizontális fekete sávok; a fent említett két palermói kancsó, vállán figurális díszítéssel, szinte minden részletében feltűnően hasonlít ezekre, úgyhogy nem lehet kizárni a műhely azonosságát.²⁴ Magna Graecia többi részén a kevés publikált lelet alapján egyelőre csak a lehetőségét érdemes számon tartani kettősfülű kancsót készítő helyi műhelyek működésének.²⁵ Az adriai oldal északi részén viszont nemcsak a leletek nagy mennyisége tanúsítja egy vagy több műhely létezését Spinában és Adriában, hanem vállukon elnagyolt növény-motívumokkal díszített, formájuk alapján is közös műhelyre valló kancsók egy homogén sorozata is.²⁶ Sziciliában biztosan egy-két helyi vagy közeli műhelyre utalnak a Lipari szigetén talált példányok,²⁷ és a jelek szerint legalább egy-egy műhelynek délen (Agrigento? Gela?),²⁸ esetleg középen²⁹ és a keleti partvidéken (Siracusa? Lentini?)³⁰ is kellett működnie. A pontusi lelőhelyek közül egyelőre elsősorban Histria jöhet számításba, mint helyi produkció színhelye³¹ Raktárakból vagy új feltárásokból előkerülő példányok nyilvánvalóan gyarapítani fogják a műhelyek számát, de mindig példálul kell improvizálni egyedi változatokra is; ilyen például egy délosi lakóházból előkerült kancsó,³² és félig-meddig ezek közé tartozik a budapesti példány is: bár kétségtelenül a korinthusi típus leszármazottja, de a test és főleg a nyak formálásának egyelőre nincs pontos párhuzama.

Egyéb kettősfülű edényformák. A két fül egymáshoz közeli elhelyezése, ami a fentiek kiindulási pontja volt, nemcsak azon a kancsó-sorozaton jelenik meg, amelynek történetéről és elterjedéséről a legtöbb szó esett a szakirodalomban. Ezért Gassner említett munkájában joggal kétségbe vonta, hogy pusztán a fülek elhelyezése alapján egy vázátípusról lehet beszélni.³³ A teljesség igénye nélkül – ami amúgy is előbb-utóbb elkerülhetetlenül egy doktori értekezés célkitűzése lesz – elég itt ennek illusztrálására csak négy példát említeni. Alighanem közös campaniai műhelyből származnak azok a talpatlan, széles, fölfelé szűkülő testű, magasan a kerek szájperec fölé emelkedő fülű, a tárgyalt

2. kép. „Kecskefülű” edény mai campaniai műhelyből

3. kép. „Kecskefülű” edény mai campaniai műhelyből

4. kép. Főzés „kecskefülű” edényekben a calabriai Cáriában

kancsókkal nagyjából azonos magasságú, feketemázás edények, amelyeknek példányai Frattétól Metapontóig előfordulnak.³⁴ Az eddig említettek mindegyikénél korábbi egy 7. századi, 11 cm magas bikonikus impasto edény, oldalán két, csaknem gyűrű alakú szalagfüllel a novilarai Servici nekropoliszból,³⁵ valamint egy Loreto Aprutinóban, Pescara közelében sírleletben talált, ugyancsak kisméretű bucheroid impasto edény két rúd-füllel, talp nélküli hengeres testtel, alig jelzett szájpereccel.³⁶ A negyedik példa, egy 5. század elejei korinthosi terrakotta szobron ábrázolt szélesszájú, öblös, talpatlan fazék, *chytra*³⁷ átvezet a kettősfülű vázák funkciójának sokat vitatott kérdéséhez.

Funkció. A kezdeti teljes tanácstalanság,³⁸ vagy a problémát kikertülő elnevezési javaslatok³⁹ után született megoldási kísérletek mind a kancsó edénytípusához kapcsolódtak, tekintet nélkül más edényformákra, és általában egyetlen megoldást kerestek. Ennél azonban a fentiek figyelembevételével, sőt már a kancsók két markánsan elkülönülő alaptípusának ismeretében is valamivel tovább kell menni. Minthogy írott dokumentumok nem adnak útbaigazítást, nyilvánvalóan elsősorban az ismert leletkörülményekből és a fennmaradt ókori ábrázolásokból kell kiindulni. Ami az előbbieket illeti, tanúságuk nem ígér megoldást: az edények lakóházban éppúgy előfordulnak, mint sírokban a halott mellett és szentélyekben (pl. Olympia, Perachora) fogadalmi tárgyként.⁴⁰

Csak kevéssel vezetnek tovább az egyelőre gyér számú antik ábrázolások. A korinthosi terrakotta szobor kétségtelenül teszi, hogy kettősfülű edényeket főzésre is használtak, de a számbeli

túlsúlyban levő kancsók esetében formájuk és általában vékonyfalú kiképzésük egyaránt cáfolja ezt a magyarázatot.⁴¹ A három ismert vázákép közül a szicíliai olpé értelmezése kétséges, és bár nem zárja ki, de nem is igazolja Beazley feltevését,⁴² amely a vázaformák ismeretében amúgy is csak egyedi, semmiképpen nem általánosítható magyarázat lehetne. A Duris körébe tartozó két vörösalakos kylixen⁴³ a korinthosi típusú kancsó symposiasta – egyszer magában ábrázolt ifjú, a másik esetben pedig nőalak, nyilvánvalóan hetaira – kezében van, ezért elképzelhető, hogy olykor a symposionon is valamilyen szerepük volt, bár Corbett nyomán joggal vált elfogadottá az a nézet, hogy a túlnyomórészt mázatlán, az említett két kivételtől eltekintve tömegükben díszítetlen agyagvázák nem lehettek az igényes symposion-készletek standard darabjai (a bronz példányokról, mint többek közt az említett vulcii vagy egy Derveniben talált későbbi példány,⁴⁴ ez inkább elképzelhető), hanem elsősorban a hétköznapi étkezésnél juthattak szerephez. Végül a sokat ígérő chiusi urna jelenete a kritikus ponton töredékes, nem ad választ arra, kinek és milyen helyzetben nyújtotta a kancsót a ruhátlan szolga az előtte álló, elveszett alaknak.

Modern példák. Abból kiindulva, hogy az ókori fazekasmesterek nem öncélúan, hanem meghatározott igények kielégítésére formálták edényeiket, és ebben nem különböznek tőlük mai utódaik sem, hacsak nem műtárgy-igényű darabokat készítenek, érdemes a máig élő edényfajtának néhány eleven tapasztalatból ismert funkcióját figyelembe venni, nem arra gondolva, hogy az ókor óta továbbélő jelenségről van szó, hanem egyszerűen a kettősfülű edények használati lehetőségeinek tágitására. Négy különböző kultúrában máig élő három egymástól teljesen eltérő felhasználási módjuk adhat erre példát. Az első először Neutsch tárgyalta, mikor főzőedény-értelmezésének igazolására a *pignat(t)ának* nevezett fazekakra utalt, amelyeket a lucaniai-apuliai fazekasok máig készítenek.⁴⁵ Hampe és Winter közelebről is megfigyelte munkájukat,⁴⁶ és arról számoltak be, hogy a kettősfülű edények olyan ételek számára készülnek, amelyek hosszabb ideig tartó főzést igényelnek, ezért a két füllel ellentétes oldalról melegítik őket; így szinte önmagukat keverik (2–4. kép), és a megfőtt étellel telt fazék végül a két tüzet nem ért fülénél fogva megfogható.⁴⁷ Az itáliai mesterektől talán nem

5. kép. „Kecskefülű” edény az erdélyi Alsórája fazekasműhelyéből, 20. század (Budapest, Néprajzi Múzeum, Mátyus László felvétele)

6. kép. Erdélyi fazekasműhelyben, 1991-ben készült rituális kézműos edény (Budapest, magántulajdon, Mátyus László felvétele)

teljesen függetlenül⁴⁸ ugyanilyen használatra készítették még a közelmúltban is széles szájú fazekakat egy erdélyi műhelyben Alsójárán (ma Iara, Románia) (5. kép); itt is külön nevük volt, az ismeretlen eredetű *aránka*, a néprajzban pedig kecskefülű edényeknek is nevezik őket.⁴⁹ Teljesen más szerepe van a kettős fülűnek Afganisztánban, ahol vajköpülésnél használják az ilyen edényeket, hogy két kézzel való rázásukat megkönnyítsék.⁵⁰

Az ókori példányok tárgyalása során felvetődött esetleges rituális használatuk lehetősége is.⁵¹ Ennek realitását – meggyőző ókori példák híján – megint csak az élő gyakorlat alapján lehet igazolni. A zsidó vallásban régi hagyományon alapuló tisztasági előírások szolgálatában készülnek máig erdélyi fazekasműhelyekben is ilyen kettősfülű kancsók (6. kép); rendeltetésük az, hogy az egyik, még tisztátlan kézzel egyik fülénél fogva tartott edénnyel leöntsék a másik kezét, amely így megtisztítva megfoghatja a tisztátlan kézzel nem érintett másik fület az edény használatára.

A kortárs fazekasságból vett három példa egyaránt világosan bizonyítja, hogy a kettős fülűnek mindig konkrét funkciója van, és így indokoltá teszik a sajátos funkció kérdésének felvetését az ókori példányokra vonatkozóan is. A válasz, amit a kérdésre az élő fazekas-gyakorlatból vett példák adnak, egyértelmű: világossá teszik, hogy a megoldást az egyetlen, kizárólagos magyarázatról lemondva a lehetőségek széles körében lehet és kell keresni, szem előtt tartva azt a már az ókori példányok tárgyalása során megfogalmazott elvet, hogy egy adott részlet-vonás hasonlósága nem jelenti szükségképpen különböző korokban, műhelyekben és kultúrákban készült darabok funkciójának azonosságát.

Szilágyi János György

Az évszak műtárgya – 2006. nyár

Kecskefülű edények

Szépművészeti Múzeum – Előcsarnok

2006. június 7. – augusztus 27.

JEGYZETEK

A tanulmány „Az évszak műtárgya” sorozat nyári darabját bemutató leporell-szöveg jelentős mértékben bővített és átdolgozott változata.

- 1 Beazley, *EVP*, 1947, 265., 309.; lásd azonban funkciójukról uő., *JHS* 63 (1943) 107. („chamber-pots”), egy szicíliai vörösalakos vázákép (Trendall, *LCS*, pl. 237. és alább, 42. jegyzet) kapcsán.
- 2 *Hesperia* 18 (1949) 334–335., ad no. 92.
- 3 *Hesperia* 27 (1958) 208–211.
- 4 Lásd R. Naumann – B. Neutsch, *Palinuro. Ergebnisse der Ausgrabungen II* (RM, 4. Erg.-Heft), Heidelberg, 1960, 124–126.
- 5 L. Bernabò Brea – M. Cavalieri, *Meligunis – Lipàra II*, Palermo, 1965, 203., 234., 246. és tavv. 47,5a; 127f; 128,4b; 205,4b; 208,3a; 209,1c; 210,1a.
- 6 Ezeknek egyelőre nincs összefoglaló tárgyalása, de lásd már Beazley, *EVP*, 309. Távolról sem teljes térkép elterjedésükről: R. Maffettone: *Apollo* (Salerno) 8 (1992) 30. és 147. jegyzet. Lásd továbbá alább a 27–30. jegyzetet.
- 7 G. Colonna: *StEtr* 42 (1974) 16. és 68. jegyzet. Egy anconai példányról F. Colivicchi, *La necropoli di Ancona (IV – I. sec. a. C.)*, Napoli, 2002, 85–86., n. 3.2 (ill.); lásd alább a 35. jegyzetet. A Caput Adriae leleteiről lásd alább, 26. jegyzet.
- 8 *Black and Plain Pottery*, 66–68.
- 9 Lásd R. Naumann – B. Neutsch, *Palinuro...*, i. h.; később ő maga is inkább asztali edényről („Tafelgeschir”) beszélt: *RM* 86 (1979) 156.

- 10 Ph. Bruneau: Cl. Vatin et al. (szerk.), *Médéon de Phocide V*, Paris, 1976, 36. és 1. jegyzet. Egy példány Dél-Franciaországban Rousillonig eljutott: J. J. Jullý, *Céramiques grecques ou de type grec et autres céramiques en Languedoc Méditerranéen, Roussillon et Catalogne II*, Paris – Besançon, 1983, 271., no. 33-P és pl. A 29.
- 11 E. Langlotz, *Studien zur nordostgriechischen Kunst*, Mainz, 1975, 188–189.
- 12 Velán és Palinurón kívül (ezekről lásd Neutsch és Maffettone említett munkáit) Padula, Valle Pupina (R. Naumann – B. Neutsch, *Palinuro...*, Abb. 67), Sala Consilina (J. de la Genière, *Sala Consilina*, Naples, 1968, 303., 2. t. A.137, pl. 22 és 306–307. 3. t. A.186, pl. 23), Oliveto Citra (R. Maffettone, *Apollo* 8 (1992) fig. 14), Fratte (G. Greco – A. Pontrandolfo, *Fratte, un insediamento etrusco-campiano*, Modena, 1990, 296, fig. 496; A. D. Trendall, *AREP* 1963–64, 36., fig. 2).
- 13 B. Neutsch: *RM* 86 (1979) 153–156.; G. Greco – A. Pontrandolfo, *Fratte*, 296.; R. Maffettone: *Apollo* 8 (1992) 28–30.
- 14 V. Gassner, *Materielle Kultur und kulturelle Identität in Elea in spätarchaisch-frühklassischer Zeit* (Velia-Studien II), Wien, 2003, 95–96. (a 40. képen reprodukált kancsó forrása helyesen *RM* 86 (1979) Taf. 32,3).
- 15 M. Pfrommer: *IstMitt* 35 (1985) 54., Nr. 20 és 58, Nr. 48–49; Abb. 20, 48–49; Taf. 17, 1–2; Taf. 22 („askoi”).
- 16 G. Roger Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery* (Corinth VII, Part III), Princeton, 1975, 57–62., pls. 11–12, 49; I. McPhee: *Hesperia* 74 (2005) 52–74.

- 17 Histria: P. Alexandrescu, *Histria IV*, București, 1978, 103–104., nos. 677–678, pl. 69; egy seuthopolisi példányról uo., 27. jegyzet. Az észak-pontusi leletekről R. V. Smidt: V. F. Gaidukevics – M. I. Maximova (szerk.), *Boszporszkie goroda I* (Materialy i issledovanija po archeologii SzSzSzR 25), Moszkva – Leningrad, 1952, 242–243 és risz. 10, 1 és 3. Egy ugyancsak athéni típusú, ismeretlen, de nyilván pontusi lelőhelyű példány a jaltai múzeumban: N. P. Turova, *Arkheologija* (Kijev) 2001/3, 75. és risz. 1,2.
- 18 Lásd alább a 25–26. jegyzetet.
- 19 S. Haynes: *La civiltà arcaica di Vulci e la sua espansione* (Atti del X Convegno di Studi Etruschi e Italici), Firenze, 1977, 29. és tav. 11.f. (szerinte nem etruszk munka). A Neusch által (R. Naumann – B. Neusch, *Palinuro...*, 126, 12. jegyzet) említett darabokat Viterbóban és Marzabottóban nem sikerült azonosítanom.
- 20 A. Rastrelli: A. Maggiani (szerk.), *Artigianato artistico in Etruria* (cat.), Milano, 1985, 105., no. 101; legjobb illusztrációja: St. Steingraber, *Etruskische Möbel*, Roma, 1979, Taf. 25.2.
- 21 E. Langlotz, *Studien zur nordostgriechischen Kunst*, Taf. 64,9 és 65,4, 6, 8.
- 22 P. Dupont: *Dacia* 27 (1983) 41.
- 23 I. McPhee: *Hesperia* 74 (2005), 73., 89. jegyzet és 74., 92. jegyzet. Korinthosi típusú példány a Kerameikos ásatásából: U. Knigge, *Der Bau Z* (Kerameikos, Band 17), München, 2005, 153., Nr. 332, Taf. 87.
- 24 Vö. például a 14. jegyzetben említett eleai kancsóval.
- 25 Néhány példa: R. Maffettone: *Apollo* 8 (1992) 29–30. és 136–137. jegyzet; H. W. Horsnaes, *The Cultural Development in North Western Lucania c. 600–273 BC*, Roma, 2002, 74. és 188. jegyzet (a jórészt közöletlen lucaniai darabokról); A. L. Tempesta: A. Bottini (szerk.), *Armi*, Bari, 1993, 146, no. 27 (Pisticci); a Salentói-félsziget leleteiről D. Yntema, *Pre-Roman Valesio I: The Pottery*, Amsterdam, 2001, 315., ad nr. 41 és 318 (ill.).
- 26 Spinából többek közt: S. Aurigemma, *Il R. Museo di Spina in Ferrara*, Ferrara, 1936 (2.ed.), tav. 57, t. 1082 és tav. 64, t. 369 (középen); M. Felletti Maj: *StEtr* 14 (1940) 60., nos. 57–74 (reprodukálva a t. 369 és a t. 1090 példány: tav. 3, fölül és tav. 7, 1). Az Aurigemmánál említett két példányt Beazley (EVP, 186) az ő Ferrara T 785-csoportjával hozta kapcsolatba (a csoportról G. Riccioni: *StEtr* 56 (1989–1990) 85–97., csak a kratérokot tárgyalva). L. még Riccioni: *La civiltà picena nelle Marche. Studi in onore di G. Annibaldi*, Ripatransone, 1992, 439. és fig. 3.d, a publikált spinai példányok jegyzékével a 19. jegyzetben; F. Berti: F. Berti – S. Bonomi – M. Landolfi (szerk.), *Classico e Anticlassico. Vasi alto-adriatici tra Piceno, Spina e Adria* (cat.), Comacchio, 1996, 48. és 154., no. 57.02 (a V.T. 1082. sírjának vázaja). Adriából: M. T. Robino: M. Landolfi (szerk.), *Adriatico tra IV e III sec. a. C.* (Atti Ancona 1997), Roma, 2000, 82.
- 27 Jól megkülönböztethető egy fekete festéssel bevont és egy festetlen csoportjuk, vö. Bernabò Brea, i.m. (5. j.), 203, ad tav. 47, 5a. További példányok Lipariból: L. Bernabò Brea – M. Cavalieri, *Meligunis – Lipára V*, Roma, 1991, tav. 19, fig. 49; tav. 26, fig. 69; tav. 109, fig. 296; tav. 157, fig. 426.
- 28 Pl. Agrigento (E. De Miro: *MAL* 46 (1963) 168., no. 2518, fig. 4 és tav. 4; *Veder greco – le necropoli di Agrigento* (cat.), Roma, 1988, 384., t. 397, no. 1); Monte Adranone (E. De Miro: *Kokalos* 13 (1967) 185. és tav. 25, fig. 1); Monte Saraceno di Ravanusa (A. Calderone: N. Bonacasa et al. [szerk.], *La Sicilia dei due Dionisi* [Atti Agrigento 1996], Roma, 2002, 26. és fig. 11); Manfreda (D. Adamesteanu: *NSc* 1958, 323., fig. 27,2); Gela (Mus. Arch.); Monte S. Mauro (Siracusa, Mus. Arch. Regionale); Caltagirone (P. Orsi: *NSc* 1904, 133., fig. 56); etc.
- 29 Pl. Sabucina (Caltanissetta, Mus. Arch.); Piazza Armerina (B. V. Gentili: *NSc* 1969, II. Suppl., 62. és fig. 76a; 97. és fig. 144d); Assoro (J.-P. Morel: *NSc* 1966, 241. és fig. 16a; 263. és fig. 50b; 275. és fig. 71c; 282. és fig. 84b; 284. és fig. 47c); Morel (287.) kiemelte, hogy Assoro kerámia-leleteinek nincs kapcsolata Lipari, Gela vagy Siracusa környékének anyagával.
- 30 Pl. Licadia Eubea (P. Orsi: *RM* 13 (1898) 319–320. és fig. 26, három példány); Lentini (G. Rizza: *NSc* 1955, 331. és fig. 44, továbbá gazdag sorozatuk a Museo Archeologicóban); Catania (egy sorozat a Museo Civicóban, lásd már Beazley, EVP, 309.); Siracusa (Mus. Arch., feketemázás és festetlen példányok, Camarinából is); stb.
- 31 P. Alexandrescu, *Histria IV*, i. h.
- 32 *Exploration Archéologique de Délos*, fasc. XXVII, Paris, 1970, 258., no. D 202, pl. 48.
- 33 V. Gassner, *Materielle Kultur und kulturelle Identität...*, 96.
- 34 Néhány példa: J. de la Genière, *Sala Consilina*, pl. 25,1 (Padula); G. Greco – A. Pontrandolfo, *Fratte...*, 24., fig. 418b (Fratte); J. Coleman Carter, *The chora of Metaponto: The Necropolis*, Austin, 1998, I, 119., fig. 4,7 és II, 727., no. CD 37-11 (Metaponto).
- 35 E. Brizio: *MAL* 5 (1895) 210., no. 17 éstav. 12,18. K. W. Beinhauer munkájába jelenleg nem tudtam betekinteni.
- 36 V. Cianfarani – L. Franchi dell'Orto – A. La Regina, *Culture adriatiche antiche di Abruzzo e di Molise*, Roma, 1978, 300–301., tav. 89 (irodalommal).
- 37 B. A. Sparkes: *JHS* 82 (1962) 136., no. 70 (irodalommal); G. H. Chase – C. C. Vermeule – M. B. Comstock, *Greek, Etruscan and Roman Art, The Classical Collection of the Museum of Fine Arts, Boston*, Boston, 1972 (3. kiad.), 70., fig. 59 (alul jobbra); Ch. Scheffer, *Cooking and Cooking Stands in Italy* (Acquarossa II.), Stockholm, 1981, 10., fig. 85. Egykorú bronz példányok Szicíliaában: E. De Miro: B. Adembri (szerk.), *AEIMNESTOS. Miscellanea di studi per M. Cristofani I*, Firenze, 2005, 445. és figg. 15, 18 (Monte Adranone, sírleletből). A chytráról Amyx, *Hesperia* 27 (1958) 211–212.
- 38 T. Leslie Shear: *Hesperia* 7 (1938) 345–346.
- 39 R. Eilmann: E. Kunze – H. Schleif (szerk.), *IV. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia*, Berlin, 1941, 31. („Reservehenkel”).
- 40 Olympia: lásd az előző jegyzetet. Perachora: T. J. Dunbabin: H. G. G. Payne – T. J. Dunbabin, *Perachora II*, Oxford, 1962, 318., nos. 3329–3330 és pl. 128.
- 41 Sparkes–Talcott, *Black and Plain Pottery...*, 68.
- 42 Im. (1.j.). Vö. L. Todisco: *Modi e funzioni del racconto mitico nella ceramica greca, italiota ed etrusca dal VI al IV sec. a.C.* (Atti Vietri sul Mare), Salerno, 1995, 145–146.
- 43 D. Buitron-Oliver, *Douris* (Kerameus 9), Mainz, 1995, 86., no. E 1 és pl. 117; 87., no. E 13 és pl. 127.
- 44 *BCH* 89 (1965) 808., fig. 1; P. G. Themelis – I. P. Touratsoglou, *Oi taphoi tou Derveniou*, Athén, 1997, 75., no. B 34 és pin. 85 (irodalommal).
- 45 R. Naumann – B. Neusch, *Palinuro...*, 124.
- 46 R. Hampe – A. Winter, *Bei Töpfern und Ziegeln in Süditalien, Sizilien und Griechenland*, Mainz, 1965, 28–29. és Abb. 19; 33. és Abb. 24; 216.
- 47 B. A. Sparkes: *JHS* 82 (1962) 130. az oldalról forralás ókori példáit említi, de más edényformákkal.
- 48 További vizsgálatot érdemlő kérdés, hogy nem a 16. században Erdélybe beköltözött olasz családok ismertették-e meg az edényfajtát az erdélyi fazekasokkal.
- 49 Orosz E.: *Ethnographia* 41 (1930) 149–150.; Kresz M., uo. 71 (1960) 325–326.; lásd még Czuczor – Fogarasi, *A magyar nyelv szótára I*, Pest, 1862, s. v. aránka; István E.: Ortutay Gy. (szerk.), *Magyar Néprajzi Lexikon* II, 1979, 70.; B. Lőrinczy É. (szerk.), *Új magyar tájszótár I*, 1979, s. v. aránka. Értékes útbaigazításukért itt mondok köszönetet Csupor Istvánnak és Véninger Péternek.
- 50 F. R. Matson utalása, megtalálható: Sparkes–Talcott, *Black and Plain Pottery...*, 68., 58. jegyzet.
- 51 B. Neusch: *RM* 86 (1979) 156.; F. Colivicchi, *La necropoli di Ancona...*